

תורת עציון

פשטות מתחדשים
בפרשיות השבוע
שמות

תוכן העניינים

11 כפתח הספר

פרשת שמות

- 17 רשימת היורדים למצרים כמבוא לספר שמות / הרב יונתן גרוסמן
- 23 משה: מבית פרעה לארץ מדיין / הרב עזרא ביק
- 31 "בני בכורי ישראל" / הרב זאב וייטמן
- מאבק הזהות של משה:
- 39 איזה ילד לא נימול, ומדוע? / הרב יואל בן-נון
- 51 "וידעתם/וידעו מצרים כי אני ה'" / הרב ברוך גיגי
- "ויאמן העם וישמעו" - הוויכוח בין ה' למשה
- 57 על חינוך לאמונה / ד"ר ברכי אליצור

פרשת וארא

- 67 מיהו מושא החיזיון התיאולוגי של מכות מצרים / ד"ר ברכי אליצור
- 77 מלך ונביא / הרב יאיר קאהן
- 83 הקדשה שנייה לגאולה שנייה / הרב יונתן גרוסמן
- 89 אהבה וחירות בגאולת מצרים / הרב שמעון קליין
- 97 מתחיל בגנות ומסיים בשבח / הרב יעקב מדין

פרשת בא

- 107..... "וידעתם כי אני ה'" / הרב עזרא ביק
- 115..... תפקיד עשר המכות / הרב משה ליכטנשטיין
- 121..... בית עבדים / הרב חנוך וקסמן
- 129..... חג הפסח / הרב מאיר שפיגלמן
- 135..... הפסח / הרב יעקב מדין
- 143..... קרבן הפסח וסיפור יציאת מצרים / הרב יהודה ראק

פרשת בשלח

דרך ארץ פלשתים ויציאת מצרים:

- 153..... מקור האיסור לשוב מצרימה ומשמעותו / הרב יואל בן-נון.
163..... בעמוד אש וענן / הרב תמיר גרנות.
175..... מן הוא / הרב עזרא ביק.
185..... איפה ואיפה בנדודי ישראל במדבר / הרב יעקב מרן.

פרשת יתרו

כפל המשמעות בסיפור המפגש בין משה ליתרו

- 203..... ומשמעותו / ד"ר ברכי אליצור.
211..... משפחתו של משה / הרב אמנון בזק.
217..... אימתי היו שלושת ימי ההגבלה? / הרב יעקב מרן.
223..... מי סיני / הרב חנוך וקסמן.
229..... מעמד הר סיני / הרב תמיר גרנות.
237..... מעמד הר סיני: אהבה ויראה / הרב מנחם ליבטאג.

פרשת משפטים

- 251..... עבדות / הרב אלחנן סמט.
265..... פרשיות השומרים / הרב יהודה ראק.
273..... "כי תפגע שור אויבך" / הרב שמעון קליין.
281..... פרשת משפטים - ברית סיני / הרב יאיר קאהן.

פרשת תרומה

- 291..... על כינויי המשכן ומשמעותם / הרב יעקב מרן.
297..... המשכן וחטא העגל / הרב מנחם ליבטאג.
בין גזרת "הנה אנכי שולח מלאך לפניך"
לציווי "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" / ד"ר ברכי אליצור.
303..... סדר ומקדש: שיטת רש"י / הרב חנוך וקסמן.
309..... שתי הבחינות במשכן / הרב יהודה ראק.
317..... 'ארוץ העדות' או 'ארוץ ה'?' / הרבנית שרון רימון.
327.....

פרשת תצוה

- 337.....מזבח הקטורת / הרב מנחם ליבטאג
345.....עולת התמיד / הרב עזרא ביק
351.....כוהן גדול וכוהן הדיוט / הרב מאיר שפיגלמן
359.....בגדי קודש / הרב חנוך וקסמן
367.....פסוקי ההשלמה של ציווי המשכן / הרב יהודה ראק
375.....כוהן לשבעה ימים / הרב שמעון קליין
383.....המחדש בטובו בכל יום תמיד / הרב יאיר קאהן

פרשת כי-תשא

- 393.....מחצית השקל / הרבנית שרון רימון
401.....השבת והמשכן / הרב אלחנן סמט
413.....יסודותיו הרעיוניים של חטא העגל / הרב אמנון בזק
419.....ברית י"ג מידות / הרב יונתן גרוסמן
425.....הברית המחודשת / הרב עזרא ביק
437....."כי קרן עור פניו" / הרב אמנון בזק

פרשות ויקהל-פקודי

- 443.....שבת סיני ושבת המשכן / הרב יונתן גרוסמן
449.....פרשיות השבת בספר שמות / הרב תמיר גרנות
463....."כל נדיב לבו" / הרב שמעון קליין
471.....פרוכת הקודש ופרוכת המסך / הרב אמנון בזק
477.....האפור / הרבנית שרון רימון
487.....בין פרשת ויקהל לפרשת פקודי / הרב אלחנן סמט
497.....על חלקים וחתוכות: ההוראות לבניית המשכן / הרב חנוך וקסמן
505.....השראת השכינה במשכן / הרב מנחם ליבטאג

פרשת שמות

רשימת היורדים למצרים כמבוא לספר שמות

הרב יונתן גרוסמן

בהקדמתו לפירושו לספר שמות ("העמק דבר"), מביא הנצי"ב את הכינויים השונים שניתנו לספרים השונים על ידי בעל הלכות גדולות, בעקבות חז"ל: ספר בראשית נקרא כך, ספר ויקרא נקרא "ספר כהנים", ספר במדבר נקרא "חומש הפקודים", וספר דברים מכונה "משנה תורה". לעומת זאת, את ספר שמות מכנה בה"ג "חומש שני", ללא שם כלשהו אלא רק על פי אפיון מיקומו ברצף הספרים.

על כך שואל הנצי"ב: מדוע שינה הבה"ג ממנהגו ולא כינה את ספר שמות בשמו הרגיל או בשם מיוחד, או לחלופין – שיכנה את כל החומשים על פי סדרם. תשובתו מעניינת מאוד: "אלא בא זה ללמדנו, דזה הספר בייחוד הוא שני לספר ראשית הבריאה, כי הוא חלק שני מזה הספר". לדבריו, יש לראות בספר שמות המשך ישיר לספר בראשית, ובמובנים מסוימים הוא אינו פותח תקופה או מהות מחודשת, אלא ממשיך את סיפור התגלגלות משפחת יעקב במצרים, עד ליציאתם והליכתם במדבר.

ניתן לתהות עד כמה ספר ויקרא אינו המשך ישיר של ספר שמות, וכן במדבר ודברים, אולם ברצוני להעמיד את המתח הבסיסי שמעלה הנצי"ב כרקע לדברים שלהלן.

ספר שמות פותח ברשימת היורדים למצרים, ודומני כי ברשימה קצרה זו רומז הכתוב על אופיו המיוחד של הספר כממשיך את הסיפור הארוך שהתחיל כבר בספר בראשית, אולם מתוך פרספקטיבה שונה לגמרי.

בקוראנו את הפסוקים הראשונים של ספר שמות, המציגים את רשימת בני יעקב שירדו למצרים, אנו נזכרים ברשימה אחרת שהופיעה כבר בפרשת ויגש. כבר שם קראנו את הרשימה המפורטת של משפחת יעקב היורדת מצרימה. להפתעתנו, בבואנו להשוות בין שתי הרשימות יעלה מול עינינו דמיון נדיר בין שתי הרשימות, עד שניווכח לדעת כי אין אלו שתי רשימות כלל ועיקר, כי אם אותה הרשימה החוזרת על עצמה פעמיים. כוונתי לכך שהכתוב בתחילת ספר שמות מצטט את הרשימה בכראשית, ואינו כותב אותה מחדש.

הדבר עולה מתוך מסגרת שתי הרשימות: כותרת הרשימה בתחילת שמות היא "וַיֹּאֲלֶה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם". כותרת זו זהה לחלוטין לכותרת שפתחה את רשימת היורדים בפרשת ויגש: "וַיֹּאֲלֶה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם" (בראשית מו ח). כשם שהפתיחות זהות, כך גם סיכום מנין היורדים המופיע בשתי הרשימות. בשמות: "וַיְהִי כָּל נַפְשׁ יִצְאֵי יֶרֶךְ יַעֲקֹב שִׁבְעִים נַפְשׁ", ובאופן דומה בויגש: "כָּל הַנַּפְשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרָיִם שִׁבְעִים" (בראשית מו כז).

ברור אפוא כי מדובר באותה רשימה המופיעה פעמיים: תחילה, בפרשת ויגש, בעת ירידתה של משפחת יעקב למצרים, ובפרשת שמות מופיעה רשימת יורדים זו שוב. אמנם בכראשית ישנו מניין שמי מפורט של כל היורדים, המסודרים על פי אמם, דבר שחסר ברשימת פרשת שמות, אולם חסרון זה מתמלא על ידי הכתוב: "אֵת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ", כלומר: עם יעקב הגיעו איש ומשפחתו. ביטוי זה כונס בתוכו את כל נכדי יעקב, ואין צורך לכותבם שוב. אדרבה, הקיצור ברשימה זו מובן דווקא לאור העובדה כי מדובר באותה רשימה, ובשל כך אין התורה רואה לנכון לחזור על הפירוט הארוך שוב, אלא רק להזכיר לקורא את שפגש כבר בפרשת ויגש.

מדוע חוזרת התורה כעת על רשימת היורדים למצרים? הרי קראנו כבר על השתרשות המשפחה במצרים ("וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ וַיִּפְּרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד" – בראשית מז כז), קראנו אף על פטירת יעקב, הליכת בניו לקוברו בארץ כנען וחזרתם למצרים, ואפילו קראנו כבר על פטירת יוסף (הפסוק האחרון בספר בראשית). מדוע חוזר הכתוב ברצף הכרונולוגי-סיפורי, ומתאר שוב את משפחת יעקב בשעה שירדה למצרים?

בהתמודדו עם שאלה זו הביא רש"י את מדרש תנחומא: "אף על פי שמנאן בחייהם בשמותם (=כוונתו לרשימת ויגש), חזר ומנאם אחר מיתתו, להודיע חיבתם". רש"י, כמחנך (ולאו דווקא כפרשן בהקשר ספציפי זה), מדגיש את חיבת ה' לעמו. כך נוהג רש"י בפירושו לכל פתיחות החומשים, בהביאו מאמר חז"ל המשבח את

שמות: רשימת היורדים למצרים כמבוא לספר שמות

יחסי ה' ועמו ישראל. אולם דומה כי ברובד הפשט עדיין אנו נשארים עם שאלה הדורשת פתרון.

דומני כי ההסבר הפשוט לבעייתנו מצוי בפירוש הרמב"ן במקום:

טעם "ואלה שמות", כי הכתוב ירצה למנות עניין הגלות מעת רדתם למצרים כי אז גלו בראש גולים כאשר פירשתי, ולפיכך יחזור אל תחילת העניין שהוא מפסוק "וכל זרעו הביא אתו מצרימה" (בראשית מו ז), ושם כתוב אחריו "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה", ואותו הפסוק בעצמו הוא שהחזיר בכאן, כי אף על פי שהם שני ספרים, הספור מחובר בדברים באים זה אחר זה.

לדעתו של הרמב"ן, אותה אני מבקש לאמץ, חזרת הכתוב על רשימת היורדים למצרים מבקשת להמשיך את הרצף הסיפורי, מרגע הירידה ועד לשעבוד המתואר בפרשת שמות. דרך זו מקובלת בכתביה המקראית, ואנו פוגשים אותה במקומות נוספים (כך למשל בשמות ו י-יב; ו כט-ל). ממילא ברור גם מדוע מצטט הכתוב בשנית את אותה הרשימה, שהרי כל מטרת הבאתה היא אזכורה הקודם, תוך ניסיון להמשיך את הרצף הסיפורי מנקודה זו.

ברור שאיננו מצפים למצוא הבדלים בין שתי הרשימות, הן בשל ההבאה הנוספת של אותה הרשימה, והן בשל חוסר מטרת החדוש שבהבאת הרשימה. דווקא משום כך, הפתעתנו גדלה שבעתיים כאשר אנו משווים באופן מדויק את שתי הרשימות והבדל משמעותי עולה מול עינינו – סדר הופעת בני יעקב בשתי הרשימות.

סדר הבנים ברשימת ויגש הוא:

בני לאה:

1. ראובן

2. שמעון

3. לוי

4. יהודה

5. יששכר

6. זבולון

בני זלפה, שפחת לאה:

7. גד

8. אשר

הרב יונתן גרוסמן

בני רחל:

9. יוסף

10. בנימין

בני בלהה, שפחת רחל:

11. דן

12. נפתלי

רשימה זו בנויה על פי שני האגפים המרכזיים השולטים בבית יעקב, לאה ושפחתה בראש (1-8), ואחר כך רחל ושפחתה (9-12). רשימה זו מבטאת את המתח הבסיסי הקיים בתוך משפחת יעקב, לאה מזה ורחל מזה, ואף רשימה המפרטת את הבנים תסודר על פי מתח משפחתי זה.

לעומת זאת, כשאנו בוחנים את הרשימה הזו כפי שהיא מופיעה בתחילת פרשת שמות, אנו מגלים סדר שונה של הבנים:

בני לאה:

1. ראובן

2. שמעון

3. לוי

4. יהודה

5. יששכר

6. זבולון

בני רחל:

7. בנימין

(יוסף אינו נמנה שהרי הוא כבר במצרים).

בני בלהה, שפחת רחל:

8. דן

9. נפתלי

בני זלפה, שפחת לאה:

10. גד

11. אשר

דומני כי רשימה זו מסודרת על פי המעמד הגנאלוגי של הבן, כלומר בני האמהות בראש (1-7), ולאחריהם בני השפחות (8-11). ככל הנראה, כשעובר הכתוב לתאר

שמות: רשימת היורדים למצרים כמבוא לספר שמות

את בני השפחות הוא מתחיל בשפחת רחל מפני שבה סיים זה עתה (בנימין), ולבסוף מסיימת הרשימה בשפחת לאה, שבה התחילה. כך נוצר מעין מבנה כיאסטי, ויש לראות זאת כתבנית ספרותית גרידא.

בכל אופן, השאלה המתעוררת מאליה היא מדוע שינה הכתוב את סדר הבנים מרשימה לרשימה? השאלה מתחדדת דווקא לאור העובדה שנאמרה כבר, שהרשימה המופיעה בתחילת שמות אינה אלא הרשימה שהופיעה בפרשת ויגש והיא נזכרת כאן בשנית. מדוע מצד אחד רומז הכתוב כי זוהי אותה הרשימה עצמה (בפסוקי המסגרת של הרשימות), ומאידך משנה את סדר הבנים? שיטת הרמב"ן מוסיפה אף היא על שאלתנו, שהרי אם כל מטרת הבאת רשימה זו היא להזכיר את האירועים הקודמים ולהמשיך את הסיפור מנקודה זו, כיצד זה ישנם שינויים פנימיים בין שתי הרשימות? שהלא לשם אזכור ברור, יש לשמור על אחדות פנימית בין שתי הרשימות!

נראה לי כי יש להבין זאת על רקע דברי הנצי"ב שהובאו לעיל. אמנם נכון כי ספר שמות הנו המשכו הרציף של ספר בראשית. במובן זה חוזר הכתוב כבר בתחילת הספר על המאורע המשמעותי, לדידו, שבספר בראשית – ירדת בני יעקב למצרים, ומכאן מבקש הכתוב להמשיך את רצף הסיפור. אולם במקביל להמשך זה, רומז לנו כאן הכתוב גם על שינוי הפרספקטיבה שבתיאור הקורות את משפחת יעקב. למעשה, ההבדל שבין סדר הבנים שברשימת ויגש לזו שברשימת שמות, הוא ההבדל שבין משפחה לעם.

ספר בראשית מתאר את הירידה למצרים כירידתם של יעקב ומשפחתו. במובן זה, הירידה משתלבת וארוגה היטב באווירה הכללית של הספר, שבו מתוארת כל העת משפחת אברהם וצאצאיו. למצרים, במובן זה, יורדת משפחה. בשל כך, סדר הבנים מתאפיין על פי המתח המשפחתי המכונן את משפחת יעקב – המתח שבין לאה לרחל, מתח שממשיך גם בדור הבנים.

לעומת זאת, ספר שמות מפגיש אותנו לראשונה עם עם ישראל, במובן הלאומי שלו. כעת, לראשונה, נשמע לפתע מפי המלך האכזר בדבריו לבני עמו: "הֲגַה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ" (א ט). מבלי משים, הפכה משפחת יעקב לעם ישראל. שנים-עשר הבנים ה'פרטיים' הפכו ללאום העומד להשתעבד במצרים, לצאת משם ביד חזקה ולהיות לה' לעם סגולה. הרמז להסתכלות מחודשת זו מצוי בשינוי סדר הבנים ברשימה הפותחת את הספר: לא עוד חלוקה על פי המתח המשפחתי, אלא על פי ההיררכיה והמעמדות הלאומיים – בני האמהות ורק לאחריהן בני השפחות. אמנם נכון כי ראובן או שמעון – בני לאה, מזדהים ומרגישים קרבה יתירה לגד או אשר – בני שפחת אמם (ועל כן במרחב הדיון שבספר בראשית הם יופיעו יחדיו),

אולם בפרספקטיבה לאומית-כללית, התחושות האישיות של הבנים אינן רלוונטיות, והרשימה תסודר על פי מעמדות המכוננים בנייה חברתית לאומית.

ראוי לציין כי גם בהקשרים אחרים סדר הבנים העקרוני מובא בספר בראשית תוך התאמה לסדר המשפחתי המופיע בפרשת ויגש (ראו למשל את ברכות יעקב לבניו), ומספר שמות ואילך יופיע הסדר, בדרך כלל, על פי הסדר הלאומי (זה המופיע בתחילת פרשתנו). החריגות הקיימות לכלל האמור מתפרשות באופן נקודתי, וקצרה יריעה זו מלהסבירן.

כך, אם כן, נפתח ספר שמות: באזכור מאורע שסופר בספר בראשית (ירידת יעקב ובניו מצרימה), אך תוך העלאת מבט מחודש – מבט לאומי – על פני המבט המשפחתי שאפיין את ספר בראשית.